

A metaforától az élet felé

A Tanú erdélyi fogadtatása

Mit hoz a jövőendő? Élete fő művének tekintett egyszemélyes vállalkozásával Németh László voltaképpen ezt kémlte az európai horizonton folyamatosan, a felismert veszély tudatában pedig nem mulasztotta el egymásrautaltságukra ébreszteni a sorsközösségükről oly szájalmasan megfeledkező kelet-közép-európai népeket, kis nemzeteket. Múzsája sem volt más az 1932 szeptemberében indított *Tanúnak*, mint maga „a szorongó tájékozatlanság”: „Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagokat nézzük, s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part s a csillagok vezetnek.”¹ A *Tanú*-korszak „tervhalmazó” szakaszában egy olyan (újabb) folyóiratról álmodik, amely „azontúl, hogy a négy magyar világé, a szomszéd népeké is, amelyek közt szétszóródtunk”.² „Én azért akartam a Kelet-Európát megindítani — szövi tovább ihletett gondolatait Duna-Európáról —, hogy e föld hagyományait és érdekeit a világ nagy átalakulásában védeni próbáljuk. Úgy éreztük, hogy a bolsevizmus és a fasizmus Európa számára nem lehet az utolsó szó [...], s hogyha mi kitarunk e föld múltja és igényei mellett, a Nyugat érő forradalma minket igazol, s hű közép-európaiak Európához is hívek leszünk önmaga felülmúlásában.”³

S mert így szemlélődött, Németh László a két malomkő közé szorult népek külső veszélye mellett a még szorongatóbb belsőt is észrevette, s azt „az életképes irányok széttagoltságában” jelölte meg. „Aminek találkoznia kell — írta a huszadik század vezérjelenségeit elemezve —, külön utakon jár; külön gondolkozik az agy és külön él a test. [...] Elpusztítja egyik a másikat, vagy megszelídíti a legyőzött a győzött? Összeforr a két termékeny ellentmondás, vagy egymással perlekedve sorvadnak el? Nekünk mindenesetre küzdenünk kell a század egységéért. Amikor folyóiratomat megindítottam, egy nagy mozgalomra gondoltam, amely a század egész életerejét összefogja, s a szellemet a tömegek és a tömeget a szellem szolgálatába állítja.”⁴

Meglehet, kelet-közép-európai jelenség ez is: nem csupán a hiteles irodalomtörténeti értékrend helyreállításának sürgető kényszere miatt tűnik relevánsnak (bár önmagában ez sem kevés) az a több mint szerencsés véletlen, hogy Németh László legnagyobb vállalkozásának (immár

másodszori) *szöveg* kiadását maga a történelmi korváltás involválja, teszi nélkülözhetlenné újólá. „A Németh László-i szellemiség, az életmű teljességének kisugárzó ereje — állapította meg már 1991. februárjában Monostori Imre — még soha nem volt olyan kívánatos, mint most, a magyar demokrácia fölcseperedésének idején.”⁵ Amihez ma nyomban hozzá kell tennünk, épp Németh László szellemiségének nevében: bármennyire is meghatározó jelentőségű, korántsem csak az életképes magyar demokrácia felnövesztése a tét. Hiszen a *Tanú* írója a fasiszta és kommunista totalitarizmusokon túli, azok immunizálása után — nem utolsósorban kelet-közép-európai erőtartalékaiból — újjászületett Európában kereste a magyarság helyét és szerepét, ám a vele sorsközösségben élő népekével együtt; amelyek közt, úgy vélte, hogy — már csak trianoni feldaraboltságánál és történelmi szétmorzsolódásánál fogva is — az összekötő kapocs, a kohéziós erő szerepe hárul rá régióinkban.

Csakhogy az élettől az „egyetlen metaforáig” — úgy tűnik — könnyebb megtenni az utat, mint a megtalált metaforától az igényeink szerinti (egyéni, társadalmi, közösségi, nemzeti) életvitelig. Különben mivel lehetne megmagyarázni azt, hogy a „század egész életerejének” összefogására, a nyers mennyiségi szemlélettel szemben a minőségi értékrend alapján újjáteremtett életvitel érvényre juttatására az ezredvégen éppoly szükség mutatkozik, miként a Németh László-i minőségigény szárba szökkenésének idején?

Azt könnyűszerrel kimutathatjuk, hogy a fejlődésben (a harmincas évek elején) kifulladt Nyugat-Európa újjászületésén töprengő Németh László elképzelései szép utópiának bizonyultak, ám attól még nem áll kevesebb akadály az egységesülő Európa útjában a fasiszta és kommunista totalitarizmusok eltűnése (?) után sem. Ma még inkább szükségünk van azokra a törekvésekre, amelyek a *Tanút* (is) életre keltették, hiszen miközben a fejlett nyugati országokban a „faji vagy nemzeti elv” — miként Lackó Miklós írja — „fokozatosan elveszíti uralkodó, az azonoságtudatot meghatározó jelentőségét”, a bolsevizmusból kilábaló kelet-európai országokban mind jobban „retrográd fundamentalista ideológiává alakul”.⁶ Márpedig Kelet-Közép-Európának ma sincs más választása, mint önszervező régióként, szilárd szellemi (az újraélesztett nacionalizmusoknak ellenálló) értékstruktúrát kiépítve, a kisebbségek és a másság iránti agresszivitást hatálytalanítva megtalálni a helyét és szerepét a megosztottságát végre felszámoló, ellentmondásait egyre civilizáltabban „kulturalizáló”, demokratikus Európában.

Püski Sándor írja a tágan értelmezett *Tanú*-korszak tanulmányainak nemrég megjelentetett kiadói előszavában:

„Németh Lászlót 1974-ben, a halála előtti évben láttam utoljára. Amerikából való hazalátogatásunk alkalmából a feleségemmel együtt látogattuk meg. Némethné nyitott ajtót, s amikor beléptünk a szobába, az asztal mellett ült, előtte egy nyitott könyvvel.

— Nézzétek — mondta —, most jelent meg ez a könyv, ezt lapozgatom keserűen. Nem elég, hogy teljes tanulmányokat kihagytak belőle, de a közölt tanulmányokból bekezdéseket, a bekezdésekből mondatokat, a mondatokból szavakat is kihúztak. Filológusok seregének ad majd munkát a szövegeim helyreállítása.”⁷

Talán az akkori látogatás torokszorító élménye is jelentős szerepet játszott abban, hogy a Kádár-rendszer összeomlása után Püski Sándor (a népi írók műveinek hajdani kiadója, aki a negyvenes években Németh László tanulmányait két ciklusban — *A minőség forradalma, Kisebbségben* — és összesen tíz kötetben jelentette volt meg) New Yorkból végleg hazatelepedjék; és a csődbe jutott/juttatott állami könyvkiadás tehetetlenségét tapasztalván arra vállalkozzék, hogy újabb kiadványaival maga is hozzájáruljon a hiteles irodalomtörténeti értékrend helyre-, illetve kialakításához. A Püski Kiadó Kft. által megjelentetett mostani Németh László-tanulmánygyűjtemény két fokok köteté egyrészt kevesebb, mint ami a válogatás alapjául szolgáló Magyar Élet-kiadványokban olvasható (terjedelmi okokból ezúttal kimaradtak a jelenleg nélkülözhetőnek ítélt írások), másrészt pedig több, mivel eléje a *Készülődés* négy, a végére pedig *Az értelmiség hivatása* öt fejezete került. Ilyenformán tehát e mostani vállalkozás átfogó képet nyújt Németh László 1927 és 1944 közötti gondolkodói teljesítményéről; nyilvánvalóan nem hiányoznak belőle a Kádár—Aczél-korszakban kényelmetlenül kényesnek ítélt írások; és ami talán ennyire fontos: a háború utáni nemzedékek végre hiteles, eredeti szövegek alapján ismerkedhetnek meg a társadalmi gondolkodó, esszéíró Németh Lászlóval, s így „a fiatalabb generációk is jobban eligazodhatnak Németh gondolati építményében, problematikusságában is nagyszabású utópiáiban”.⁸

Jobban eligazodhatnak, már csak azért is, mivel Németh László (első) monografusának harmadik köteté⁹ lehet megbízható kalauzok az életmű e rendkívül jelentős vonulatának a feltérképezésében. A fájdalomosan korán távozott szegedi irodalomtörténész, Grezsa Ferenc ugyanis több mint két évtizedes kutatómunkával „ásta vissza magát” a *Tanú*-korszakba, és 1990 derekán megjelent — kiérlelt, megbízható fogalmi hálóval dolgozó — munkájában „mind eszme-, mind irodalomtörténeti vonatkozásaiban [...] új és hiteles perspektívában helyezi el Németh László *Tanú*-korszakát, másfelől pedig elérhető (ha úgy tetszik: megra-

gadható) közelségbe hoz egy Példát, a mai magyar szellemi élet okulására, tisztulására”¹⁰

Nyilván: az erdélyi/romániai magyar szellemi élet „okulására” is.

Az erdélyi magyar szellemi élet nagy előnye volt/lehet: kedvező körülmények közepette *egyidőben* építheti, *közvetlenül* alakíthatja kapcsolatait nemcsak az anyaországi, hanem a tágan értelmezett szellemi hazáig, illetve az európai látóhatáron jelentkező — értékteremtő és érték-megőrző törekvéseit elősegítő/erősítő — irányzataival is. Fontosnak, meghatározó jelentőségűnek tűnik ez a szimultaneitás, és nemcsak azért, mert ez egyben a kisebbségi helyzetben felülemelkedő szellem szabadságának a megélését is jelent(het)ji: hátrányos helyzetből kitörni olykor úgy is lehetséges — és a történelmi tapasztalatok szerint nemegyszer szükséges! —, hogy toronyiránt vesszük Európát. Másról és talán többről, a Németh László-i minőségesszme imperatívuszának a kihívásáról van szó: „A kevesebb joga az élethez az, hogy különb. A kisebbség jogosítványa, ha elit tud lenni.”¹¹ Amit ő elsősorban nem a kisebbségi helyzetben élőkre vonatkoztatva írt le, hanem a magyarság egészének európai küldetését illetően. Amit viszont a kisebbségi helyzetbe jutott/juttatott magyar nemzetrészek adott esetben talán jobban képviselhetnek, mint az anyaországbeliek: „A magyar kisebbségek mindenütt feladták a kezdeti merevséget; egyre jobban érdeklí őket a kultúr-táj, amelynek akaratlan foglyai lettek. A megismerés: megértés, a megértés: szeretet.”¹²

Máig kellőképpen fel nem fejtett, rendkívül izgalmas kérdés: ilyen szellemi közegben mi történik Németh Lászlónak a permanens szellemi tájékozódás és a történelmi helyzet megszabta értékörzés kényszeréből született, a történelmi önalakítás szolgálatába állított kultúrantropológiai szintézisével?

Hogy megkerülhetetlennek bizonyult, azt tudjuk. Hogy a kor Descartes-jait kereső *Korunk* — ideológiai elfogultságának, dogmatikus szemléletének rabságában — jó ideig tévelygésnek minősítette „a század egész életerejének összefogására” mozgósító Németh László (fasiszta és kommunista totalitarizmusokkal egyaránt szembenálló) felfogását, azt is kimutatta (részben) már a szakkutatás.¹³ A *Tanú*-korszak csúcsteljesítményének számító írásának, a *Magyarok Romániában* című útirajz — korántsem kedvező, ám mégiscsak kisebbségi öneszmélést kiváltó — visszhangjáról Kántor Lajos írt átfogó tanulmányt.¹⁴ A hetvenéves történelmi zsákutcából visszafordulva és mai zaklató kételyeinkkel is számolva azonban nem elégedhetünk meg ennyivel. A részkérdéseken túl végre az egészről kell(ene) átfogó képet kialakítanunk — a *Tanú* erdélyi fogad-

tatását illetően is. Annál is inkább, mivel nem kevesebről van szó, mint az értelmiségi gondolkodásmód és magatartásforma lényegéről. Mely kisebbségi helyzetben sem lehet más, mint többségiben (elvégre ott is a minőséget jelentő kisebbségként van jelen): *helytállni az emberiségért az örök talajon*. Az értelmiségre ugyanis a partikuláris érdekeket meghaladó, közösségi és/vagy egyetemes felmérések által motivált „összekötő szerep”, a Németh László-i értelemben felfogott „hídszellem” gyakorlásának hivatása vár — akár vállalja, akár nem. És ezt a szerepet ideig-óráig diszkreditálhatják, ám végérvényesen ki nem sajátíthatják azok az erők, amelyek a kizárólagos ideológiai-, párt-, osztály- stb. tagolódás irányába mutatnak. Annál is inkább, mivel történelmileg nincs más választásunk, mint nacionalizmus és kozmopolitizmus helyett (és fölött) „a tágabb közép-európai haza fölfedezése”.¹⁵

Hogy a *Tanú* üzenetét a *Korunk* kezdetben „félrehallotta”, íróját pedig Moszkvából „honosított” prekonceptiókra épülő minősítésekkel illette („az irodalom fasisztája”¹⁶), az utólag — ha meg nem is bocsájtható — megmagyarázható az ideológiai haviszemle később meghaladott szélsőséges, dogmatikus felfogásával. De miért késett például a *Tanúnál* korábban indult, és a két világháború közötti romániai magyar szellemi életben hasonló szerepet vállaló *Erdélyi Fiatalok* színvallása? Minthogy az 1930 és 1940 között megjelent főiskolás, majd értelmiségi nemzedéki folyóirat szerkesztői és munkatársai ma már nincsenek közöttünk — találgatásokra vagyunk utalva. Szövegekkel bizonyíthatóan nem kétséges azonban, hogy a *Tanú* indulásakor az *Erdélyi Fiatalok* épp a világnézeti és felekezeti megosztottság felettiként tételezett értelmiségi ifjúság „ideológiai, osztályszempontú” belső harcaival volt elfoglalva. És akkor figyelt fel a Szabó Dezső-i „egész látóhatárt” tovább(ra is) pásztázó gondolkodói teljesítményre, midőn az *Erdélyi Fiatalok*éval rokon ifjúsági mozgalmak már leáldoztak. „A Bartha Miklós Társaság elhallgatása óta eltelt évek szomorú csendjét itt is, ott is új, egészséges szellő mozgatja” — írja a *Tanúból* átvett *Debreceni Kátét* bevezető soraiban Jancsó Béla. Bejelenti, hogy „az új magyarságnak a [...] magyarországi ifjúságban sokasodni kezdő jeleiről” a következő lapszámban bővebben is szólnak, Németh Lászlót pedig ekként jellemzi: „A magyarországi harmincévesek egyik legszélesebb műveltségű vezető-embere, aki *Tanú*jával a szellemi függetlenség bátor harcmódján kitűnő előkészítője volt az újra megszólaló, újra csoportosuló harmincéveseknek, s most a *Válasz* c. folyóirat egyik szerkesztője.”¹⁷

A beígért elemző írás minden bizonnyal az 1935. téli számban megjelent *Reformmozgalom* volt, amely Németh Lászlót „a reformnemzedék

egyik legkiemelkedőbb reprezentánsa"-ként említi, és a *Tanú*ban megjelent tanulmányára hivatkozva jelzi a fiatal író minőségeszményét, amelyre reformfelfogását is alapozta.¹⁸ Az igazi meglepetés azonban nem ez a Pongrácz Kálmán-tanulmány, hanem *A Tanú harca egy új magyarságért* — Vita Zsigmond tollából¹⁹. (Ugyancsak az előzmények közé tartozik: Szabó Dezső ideológiája, Makkai Sándor keresztény kritikája stb. mellett László Dezső úgy értékeli Németh László új eklekticizmusát, mint a korabeli magyar szellemi élet jelentős megnyilatkozását.²⁰)

Vita azokat a mozzanatokot emeli ki a *Tanú* működését és módszerét illetően, amelyek a világnézeti harcokon túljutott, jobb- és baloldali szélsőségeitől megszabadult *Erdélyi Fiatlok* törekvéseit (visszamenően és jövőformálón is) igazolják: „*A Tanú* [...] nemcsak valóságot kutat és elemez, hanem összefüggéseket mutat ki, és egy életideálért harcol, nem csoda így, hogy a mai Európában, amikor mindenki zárt pártokba és gondosan megformált világnézetekbe menekül a gondolkodás elől, a *Tanú*ban saját igazának megerősítését kereste az olvasó. És mivel Németh László nem csatlakozott sem a fascizmushoz [sic!], sem a kommunizmushoz, kielégítetlenül fordult el tőle. Az idősebb nemzedéket megdöbentette a *Tanú* sokfelé ágazó témaköre, mert hozzászólt az élet és tudomány kérdéseinek egymástól szétválasztott elskatulyázásához, az *Erdélyi Fiatlok* azonban, amely mindig a keresést, világnézetünknek és feladatainknak annak alapján való kialakítását hirdette, csak önmagának igazolását és rokon törekvéseket találhat a *Tanú* módszerében.”

Hogy miben egyezik a *Tanú* írójának és az *Erdélyi Fiatlok* szerkesztőinek/munkatársainak felfogása? „Az emberiség számára — olvasható Vita Zsigmond egyetértő értelmezésében — olyan világrendet kell teremteni, amelyben az egész ember megtalálja kibonakozási lehetőségét és a társadalomban a maga értékéhez méltó helyét. Az ember nem gép és nemcsak anyag, ezért küzd [Németh László] minden olyan rendszer ellen, mely az embert ilyen szempontból nézi. [...] Németh László célja [...] az, hogy egy alulról feltörekvő új nemességnek csináljon utat, és annak megfelelő helyet biztosítson a nemzet életében. [...] A *Tanú* utolsó számaiban mindinkább kiszélesedik és programmá is formálódik a nemzetnek való szolgálás parancsa. [...] A nép különböző rétegeit igazán nemzetné egyesíteni, kifejleszteni a magyarság belső erőit, hogy feladatait betölthesse Közép-Európában. Ez a mozgalom, példát mutatva a szomszédoknak, egy közép-európai szövetség előfeltételeit kell hogy megteremtse. [...] Olyan kollektív társadalmat akar felépíteni, amely az egyéni kezdeményezésre épül.”²¹

Aki az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmát ismeri, az jól tudja, hogy ez a kisebbségi körülmények között felnőtt értelmiségi nemzedék nem akart mást, mint a többségi helyzetben, anyaországi viszonyok közepette — törekvései, igény szintje, érték- és életszemlélete szerint — „kisebbségi” Németh László: egy alulról felfelé építkező, demokratikus elvek alapján működő civil társadalom kiépítését. Későbbi értékelője, a *Tanú*-korszak szervesen egymásba és egymásból épülő tanulmányait kultúrantropológiai szintéziskísérletnek nevező Béládi Miklós ezt így fogalmazta meg: „A legnemesebb értékekből egybeszőtt kultúrából akart életformát teremteni, s az új életformából újrászöni a társadalom szervezetét.”²²

Ha az *Erdélyi Fiatalok* önigazolásként figyeli a törekvéseivel egybevágó, tág európai és megosztottságának lövészárkaiba kényszerített magyar szellemi glóbusz tapasztalatait felmutató *Tanú* értékmegőrző és értékkeremtő küzdelmét, az alig egy nemzedéknyivel későbbi (első) *Hitel* már szellemi előjárójaként tartja számon a *Tanút* és még inkább az ugyancsak Németh László fémjelezte reformnemzedék lapját, a *Választ*. Makkai László írja az első *Hitel* (1935. február 1-én napvilágot látott) harmadik számában: Németh László „egész munkásságának központi magva a nemzedékszervezés gondolata. Azért hagyta ott, már mint szép reményű bíráló, a *Nyugatot*, mert úgy érezte, hogy meg kell mentenie önmaga és nemzedéke különvalóságát a lap nem is rosszakaratból fakadó, de mindenképpen elszíntelenítő, beolvasztó törekvéseitől. Az új körülmények közé született korosztálynak új feladatai vannak, új szemléletre, új eszközökre és új porondra van tehát szüksége. [...] Németh László, aki első irodalmi lélegzétvétele óta »a magyar szellemi erők organizátora« akart lenni, örömmel figyelte kortársaiban a »harmadik Magyarország« bontakozó érzéseit és gondolatait, s a *Nyugat* hasábjain kritikáiban megkezdte szervezésüket és irányításukat. Az új irodalom-szervezési góc nemsokára kényelmetlen daganatként izgatta a *Nyugatot*, s a feszült légkörből a nemzedékbujtogatónak távoznia kellett. De ment, mert azt hitte, hogy sikerülni fog egy olyan nemzedéket összehoznia, amelyik erejét, irodalmi téren megcsillogtatott tehetségét a magyar szellemi élet tágabb térein is érvényesítheti. [...] De csalódnia kellett. Nemzedéke legtehetségesebbjei sem váltották valóra reményeit. [...] A nemzedéklap, a *Válasz* munkatársai ma is farkasszemet néznek az együttműködés helyett (lásd az újnépesség és az »európeér« írói irányok tragikomikus harcát). [...] Ha a világnézetek levetkezik céltalan hódító magatartásukat, s a szellemiekben a belső építés felé fordulnak, a külső, közös feladatokat minden tábor egyesülve, tárgyilagosan megoldhatja. A *Hitel* ezt a munkatervet hozta. [...] Hideg elzárkózás helyett megértést, merev elviség helyett magasabb egységet várunk eljövendő műveltebb,

műveltségében tárgyilagosabb, de tettei és szavai mögé lelkiismeretet állító nemzedékünkötől!”²³

Az élet ellenállt a metafora alakító/hasonító kényszer(képzet)ének. A Németh László képviselte magyar (és kihatásaiban kelet-közép-európai) reform megbukott. Az anyaországi reformillúziók elvesztése után Németh László két kérdésre keres a *Tanú* „mozgalmi” korszakának záródarabjaként tekintett *Magyarok Romániában* című útirajza hasábjain választ: „a románság (vagyis a közép-európai régió) kész-e vállalni a Duna-gondolatot, illetve a kisebbségi magyarságban van-e elegendő élet-erő a megmaradásra, a hídszerep betöltésére?”²⁴ Mind a helyszíni tapasztalatok írói általánosítása, mind az útirajz megállapításainak vehemens elutasítása arra ébreszti rá Németh Lászlót, hogy egyrészt a „tejtestvérség” eszméje merő illúzió, másrészt pedig a kisebbségi társadalomra nehezedő nyomás nem az értéktagolódás elviseléséhez szükséges toleranciát növeszti naggyá, hanem a többségi nacionalizmussal szemben teljesen önvészeltő morbus minoritatis neurózisát. Nem véletlen, hogy a támadások csak még inkább kristályosodási ponttá avatják Németh László gondolkodásában a *Magyarok Romániában* máig időszerű felismeréseit. Az útirajz és az általa kiváltott vita ugyanis csak megerősítette *A magyar élet antinómiái* (1934) és a *Töredékek a reformból* helytálló felismeréseit: „A magyar irredenta alig volt más, mint kardcsörtetés kard nélkül. Ahelyett, hogy áldozatkészséggel vagy legalább figyelemmel támogattuk volna azokat, akik odaát nehéz körülmények közt állták a nehezebbik magyar sorsot, felelőtlen szónoklasi dühünkkel állandóan ürügyet szolgáltatunk az elszakított magyarság újabb és újabb kínzására, amely késő, de annál dühösebb nacionalizmusú népek közt a gazdasági megnyomorítás legújabb eszközeit próbálhatta ki magán. A »neobarokk« társadalom [...] mindent elmulasztott, amivel kisebbségi sorsba szakadt részét támogathatta, s mindent elkövetett, amivel a környező népek magyar-gyűlöletét állandóan készenlétben tartotta.”²⁵ És a Rákosi- meg a Kádár-rendszer nemzeti nihilizmusa, mely felelőtlenül az internacionalizmus szőnyege alá söpörte ugyanezeket a gondokat?! Pedig a — nem utolsósorban *A minőség forradalma* és a *Kisebbségben* elevenbe vágó felismeréseikért — félreállított, a pálya szélére sodort Németh László 1935-ben egyetemes érvénnyel vetette papírra, amikor így fogalmazott: „A magyar sorskérdések olyan megoldhatatlanul nehezek, hogy az a mozgalom, amely megoldja őket, okvetlenül európai mozgalom is: a magyar reform, vagy nem reform, vagy a környező népek számára is példa. [...] Annak, hogy [...] egy idegen államban, ellenséges erők közt magyar maradjak: legfőbb feltétele, hogy értelme legyen magyarnak len-

ni. [...] A magyar kisebbségi helyzetből csak akkor nem szöknek meg — kihalásba, árulásba, idegenségbe — a magyarok, ha ebből a helyzetből sorsot tudnak csinálni; a tengésből küldetést. S amilyen mértékben halad idebenn a reform, s lesz a haldokló népből példanép, olyan mértékben lesz az ottani tengésből hivatás. Ha a magyarság: alvó, zárt spalettájú ház, akkor a kisebbségi magyar sors tévelygés. De ha a magyarság eszme, akkor minden kisebbségi magyar egy apostol. Minek az apostola? Annak a jövő birodalomnak, amelyet a német, orosz és olasz tömbök közé rajzol ki az itt élő kis népek közös érdeke.”²⁶

S mert így szemlélődött, romániai útja során Németh László azt is világosan látta, hogy a Trianon utáni Románia csak elnyomja a kisebbségeket, de a román fasizmus — ha csak átmenetileg is uralomra jut a Vasgárda — megfojthatja azokat. Nem a román népet hibáztatta a kisebbségi magyar sors kálváriájáért, hanem elsősorban a dzsentr-Magyarországot, másodsorban az erdélyi magyarság vezetőit, s csak legvégül a román politikát.²⁷ Ma sem a román népet hibáztatjuk nyilvánvalóan, hanem a nacionalizmust megtűrő bukaresti politikát.

Releváns jegye a *Tanú* erdélyi fogadtatásának, hogy a *Korunk* (Gaál Gábor bevezetőjével) részletet ad közre a romániai útirajzból, s ha a „téveszmékkal viaskodó” Németh Lászlóval szembeni fenntartásait továbbra is hangoztatja, méltányolja a romániai magyar középrétegekkel szemben érvényesített kritikai álláspontot.²⁸ Az *Erdélyi Helikon* hasábjain Nagy Géza veszi bonckés alá a *Magyarok Romániában*t, és önkritikailag nyugtázza a kisebbségi sorsról rajzolt lehangoló látéleletet: „Egy népe sorsáért tusakodó művészelket itt csak a szervezett kultúr munka, a kisebbségi élet öntudatos irányítása tudott volna megragadni, felüldíteni. Ehelyett kapott még a vendéglátás körül is dúló felekezeti-harcot, történelmi emlékeket, lábas házat, óvárt és házsongárdi temetőt. A jelenből pedig látta a jelszavak, hitfelfogások és világnézetek küzdelmét, a szervilis sajtóéletet, és nem azt a szabad, elhatározó tettet, egységes akaratot, hadi rendet, ami sodró áradatával bizonyította volna életképességünket. Ezért a kiábrándulásért még a színes Kalotaszeg és a körösfői vasárnap sem tudja megvigasztalni. Ott is halálszagot érez.”²⁹ Az *Erdélyi Fiatalok* nevében Jancsó Béla perújrafelvételt sürget „az útirajz ítéletével szemben, hogy az erdélyi magyarság menthetetlenül pusztul, sőt, pusztulásra érett, mert hiányzik belőle az életakarát”. Reményik Sándor *Romon virág* című verseskötetét és Balázs Ferenc aranyosvölgyi „falumunkáját”, *A rög alatt* frissen olvasott kéziratát hozza fel ellenérvként. Mai olvasatban különösen az utóbbi jellemzése tűnik figyelmet érdemlőnek: „Mikor Németh László itt járt, Ő akkor már a debreceni szanatórium kórágányán feküdt. És betegségében mi az első dolga? Alig

engedélyezett pár órai munkaidőt az orvos, íráshoz fog. [...] És megírja legelsőnek falumunkája egész történetét, elméletét, gyakorlatát, összes tapasztalatait, azt az utat, amely hosszabb, amely nehezebb volt, mint a másik a világ körül. Az utat, amiből szövetkezet, gazdasági tanácsadó, népfőiskola stb. született a falunak és betegség saját magának. Így, ilyen szemmel és ilyen tapasztalatokkal senki meg nem írta még a háború utáni erdélyi falu életét — az életet *A rög alatt*, mint a falumunka fiatal erdélyi hőse. Mikor Reymont világhíressé vált parasztregegye megjelent, az akkor lengyel területeken levő német megszálló parancsnokság rendeletileg olvastatta el azt minden német tiszttel, hogy belőle a lengyel népet megismerjék. Balázs Ferenc könyve irodalmilag bizonyára kevesebb a Reymonténál, nem is akar irodalom lenni. De aki az erdélyi faluval, életünk alapjával bármilyen vonatkozásban foglalkozni kíván, annak számára ez a könyve nélkülözhetetlen és elkerülhetetlen. A népért való jóakarát és tudás küzdelme a néppel: ez az a dráma, amely egész kisebbségi életünk szimbóluma is; a jóakarát és önfeláldozás küzdelme az előítéletek, önzések és közöny irtóztatós tehetetlenségi nyomatókával. És a könyv leírt tanulságai mellett ez a szellem, ez a betegágyáról is hatni akaró óriási életakarát: ez is közkinccsé kell [hogy] váljék.”³⁰

Nagyon tanulságos — és az erdélyi szellemi élet értékszerkezetének 1937-ig bekövetkezett változását mutatja — a *Tanú* búcsúztatása is. Vita Zsigmond *Erdélyi Fiatalok*beli címét parafrázálva: a *Tanú* harca az új magyarságért (többek között a *Korunkkal*) nem volt hiábavaló. A lap búcsúztatása egyben a demokratikus összefogás szükségességének felismerését, az összefogás útjában álló ideológiai akadályok elhárítását is jelzi; s alkalmat ad arra, hogy „a *Korunk* népfrontos korszakának egyik legszebb dokumentuma”³¹ megszülessék. (Szabó Imre megértő-elismerő írásának³² egyébként van három hónappal korábbi előzménye³³, melyben a *Tanú* első három évfolyamát elemezve a korabeli magyar élet legérdekesebb jelenségének nevezi Németh Lászlót.)

Szabó Imre a *Tanú* jelentőségét abban látta, hogy „A »helyzet-érzését veszített magyar szellemet« akarta a kor égtájaihoz igazítani, s önmagát állította oda külső hatásoknak, önmagán engedte át az európai szellemi és politikai valóság jelenségeit, hogy ebből termékeny megismeréseket csiholjon a magyar helyzet számára. [...] Szavait ezer részletre boncolták, de nem érezték ki a nagy üzenetet: új erkölcsöt kíván itt valaki, aki tiszta kézzel és szép szándékkal, ha ugyan nagy adag naivitással is fordul a közélet felé.”³⁴ Hogy a *Tanúból* nem érezték ki a nagy üzenetet, ahhoz, mint tudjuk, 1932 és 1935 között maga a *Korunk* is jócskán

hozzájárult. Most azonban az összekötő szálakat keresve, az egy irányba mutató törekvések felerősítésének szándékával írja le a magyar fiatalság értelmiségi rétege nevében: „mindig figyeltünk rá, hol tanított bennünket, hol ellenvéleményt váltott ki belőlünk, de mindig hatott ránk, állásfoglalásra kényszerített és megbecsülést követelt.”³⁵

A *Tanú*-korszak Németh Lászlója most is hat, állásfoglalásra kényszerít és megbecsülést követel. Önmagunkat csonkítjuk, ha nem halljuk meg mához szóló üzenetét.

Jegyzetek

1. Németh László: *Tanú*. In: N. L.: *A minőség forradalma — Kisebbségben*. Bp., 1992. I. 49.
2. Uő.: *Egy folyóirat terve*. In: *I. m.* I. 513—514.
3. Uő.: *Levél Duna-Európáról*. In: *I. m.* I. 515—516.
4. Uő.: *A huszadik század vezérvonalai*. In: *I. m.* I. 178.
5. Monostori Imre: *Az életmű egy fejezete*. Grezsa Ferenc: *Németh László Tanú-korszaka*. Új Írás, 1991. 2.
6. Lackó Miklós: *Kisebbségben? A Németh László-minta*. Beszélő, 1992. 25—26.
7. Püski Sándor: *A kiadó előszava az új kiadáshoz*. In: Németh László: *I. m.* I. 8—9.
8. Monostori Imre: *I. m.* I. h.
9. Grezsa Ferenc: *Németh László Tanú-korszaka*. Bp., 1990.
10. Monostori Imre: *I. m.* I. h.
11. Németh László: *Töredék a reformból*. In: *I. m.* I. 658.
12. Uő.: *Egy folyóirat terve*. In: *I. m.* 514.
13. Lásd Grezsa Ferenc: *Gaál Gábor és Németh László*. In: *50 éves a Korunk*. Bp., 1977. 314—319.; Monostori Imre: „*Bíráltuk és kifogásoltuk — a bíráló rokon szenvedelmével*”. *Búcsú a Tanútól*. Új Forrás, 1987. 2.; Máriás József: *Adóssai vagyunk Németh Lászlónak*. *Korunk*, 1991. 3. 397—400.
14. Kántor Lajos: *Magyarok Romániában — és a Független Újság*. In: K. L.: *Itt valami más van... Erdélyi krónika (1911—1959)*. Bp., 1992. 115—132.
15. Idézi Monostori Imre in: *Az életmű egy fejezete*. I. h.
16. Szőke Pál [Bányai László]: *Az irodalom fasisztája*. *Korunk*, 1933.

1.

17. Németh László „Debreceni Káté”-ja. Erdélyi Fiatalok, 1934. III. 97.
18. Dr. Pongrácz Kálmán: *Reformmozgalom*. Erdélyi Fiatalok, 1935. IV. 117—121.
19. Vita Zsigmond: *A Tanú harca egy új magyarságért*. Erdélyi Fiatalok, 1935. II. 58—60.
20. László Dezső: *Az éten*. Erdélyi Fiatalok, 1934. IV. 109—110.
21. Vita Zsigmond: *I. m.* I. h.
22. Béládi Miklós: *Németh László világnézeti filozófiája*. In: B. M.: *Értékváltozások*. Bp., 1986. 146—157.
23. Makkai László: *A virtuális nemzedék*. Hitel, 1935. 3. 1.
24. Grezsa Ferenc: *Nemzetkarakterológia és haláltvízió*. In: *I. m.* 293—299.
25. Németh László: *A magyar élet antinómiái*. In: *I. m.* I. 588.
26. Uő.: *Töredékek a reformból*. In: *I. m.* I. 660.
27. Vö: Vekerdi László: *Németh László alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp., 1970. 138—141.; Grezsa Ferenc: *I. m.* 299.
28. Vö.: Kántor Lajos: *I. m.* I. h.; Grezsa Ferenc: *I. m.* 297.
29. Dr. Nagy Géza: *Magyarok Romániában*. Erdélyi Helikon, 1936. 1. 50—54.
30. Dr. Jancsó Béla: *Ahogy lehet*. Erdélyi Fiatalok, 1935. IV. 109—110.
31. Monostori Imre megfogalmazása in: „*Bíráltuk és kifogásoltuk...*” I. h.
32. Szabó Imre: *Búcsú a „Tanú”-tól*. Korunk, 1937. 2.
33. Uő.: *Új magyar mihológia*. Korunk, 1936. 11.
34. Uő.: *Búcsú a „Tanú”-tól*. I. h.
35. Uő.: Uo.